

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Slovanské náboženství

Milena Hulešová

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor České dějiny

Bakalářská práce

Slovanské náboženství

Milena Hulešová

Vedoucí práce:

PhDr. Jan Lhoták, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

Plzeň, duben 2016 .....

Touto cestou bych ráda poděkovala PhDr. Janu Lhotákovi, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce.

Obsah

1. ÚVOD	1
2. SLOVANSKÝ PANTEON, BOHOVÉ SPOLEČNÍ VŠEM SLOVANŮ.....	3
2.1. Svatyně a modly	3
2.2. Perun	4
2.3. Veles, Volos	6
2.4. Svarog a jeho syn Svarožič	6
3. SLOVANSKÝ PANTEON, BOHOVÉ JEDNOTLIVÝCH SLOVANŮ	8
3.1. Hlavní bohové polabsko-pobaltských Slovanů	8
3.2. Ostatní bohové polabsko-pobaltských Slovanů	12
3.3. Bohové východoslovanských Slovanů.....	14
3.4. Bohové ostatních Slovanů.....	17
4. DUCHOVÉ A DÉMONI SLOVANŮ	20
4.1. Ochránci domovů	20
4.2. Démoni osudu	21
4.3. Duchové lesní a polní.....	22
4.4. Vodní duchové	23
4.5. Ostatní duchové elementů	24
4.6. Představy o smrti a duchové zemřelých.....	25
5. OBŘADY A SLAVNOSTI.....	28
5.1. Obřady a oběti	28
5.2. Slavnosti.....	29
5.3. Slavnosti soukromé	32
6. ZÁVĚR	34
7. SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY.....	35
8. RESUMÉ	36

1. ÚVOD

Slovanský svět bohů a démonů lze zrekonstruovat pouze v souhrnu poznatků, srovnávací mytologie, etnografie a zejména archeologie. Lze ho studovat pouze komplexně s účastí čtyř hlavních oborů, a to historie, etymologie, archeologie a etnografie, a srovnání a shrnutí všech těchto zájmových disciplín.

Často kladenou otázkou je, zda lze v tomto případě mluvit o studiu slovanské mytologie, náboženství či pohanství. Pojem mytologie zahrnuje vztahy božstev a mýty o nich ve velmi rozvinuté podobě, což u Slovanů chybí. U slovanských božstev většinou známe pouze jména, u některých i funkci. Z mýtů se zachovaly pouze útržky v podobě Svantovitových výprav či náznak generací jako u Svaroga a Svarožiče. Mytologické prvky se objevují až v pozdějším folkloru a lze mluvit spíše o bájesloví. Pojem náboženství má široký pojmový obsah. Pro vývojový stupeň, na kterém se nacházelo slovanské náboženství, tedy bude nejvhodnější pojem pohanství, a to ve smyslu určité etnické skupiny na předliterární úrovni, s dosud nevypracovanou naukou, etikou a eschatologií.

Za cíl této práce považuji náhled do starověkých dějin Slovanů. Zvolila jsem toto téma, jelikož se zajímám o starověké civilizace a především o jejich náboženské představy. Vzhledem ke svému studiu český dějin jsem si proto vybrala právě náboženství starých Slovanů.

Práce je rozdělena do čtyř základních kapitol, členěných do podkapitol. První kapitola je věnována hlavním bohům slovanského panteonu. Druhá kapitola se zabývá bohy, kteří již nejsou společní pro všechny Slovany. Proto je rozdělena do menších podkapitol podle jednotlivých okruhů slovanského pohanství. Třetí kapitola je zaměřena na téma uctívání duchů a démonů a také na představy o posmrtném životě. Poslední kapitolou jsou obřady a slavnosti, které byly součástí pohanského života a v některých případech jsou zachovány dodnes.

Studium tohoto pohanství sice patří k oblastem s bohatou literaturou, ale je velmi málo autentických svědectví. V začátcích studia tohoto tématu pracovala fikce. Skutečně kritická díla se začala objevovat až ke konci 19. století. Základním zdrojem poznání jsou písemné prameny, především kroniky, legendy a dopisy. Nejspolehlivější prameny pocházejí z 11. století a jsou psány staroslověnštinou či staroruskou verzí církevní slovanštiny. Slované ale většinou zůstávali u ústní tradice, která byla zaznamenávána jen velmi

zlomkovitě, s větším časovým odstupem, a zachována v křesťanské transformaci lidových zvyků a magie.

Nejdůležitější skupinou pramenů jsou zprávy kronikářů. Z Kyjevské Rusi jde například o *Pověst vremennych lét* a *Novogrodský rukopis*. Důležitým pramenem jsou také byzantsko-kyjevské smlouvy z let 907, 945 a 971. O pohanství v českém prostředí se dozvídáme velmi málo. Hlavními prameny jsou *Kristiánova legenda* či *Kosmova kronika*. První, kdo se v českém prostředí pokusil shrnout všechny výsledky vědních oborů o tomto tématu, a to včetně archeologie a etymologie, byl Lubor Niederle ve svém šestém svazku *Slovanských starožitností*, pod názvem *Víra a náboženství*.

2. SLOVANSKÝ PANTEON, BOHOVÉ SPOLEČNÍ VŠEM SLOVANŮM

Slovanské pohanství vznikalo vedle pohanství indoevropského, proto má některé společné rysy, například uctívání boha hromovládce. Ale existují i samostatné představy. Dokonce jsou rozdíly mezi náboženskými představami jednotlivých kmenů. V době, kdy se Slované objevili, bylo již velmi rozšířené křesťanství. Jediným zájmem o pohany tedy bylo začlenit je do křesťanské společnosti. Proto se u většiny slovanských kmenů mnoho o těchto bozích nedochovalo. Nejvíce toho víme o ruském a polabsko-pobaltském okruhu bohů.¹

Někteří bohové byli společní všem kmenům. Jako hlavní se dají považovat Svarog, Svarožič-Dažbog, Perun a Veles. A právě těm se budu věnovat v této kapitole.

2.1.Svatyně a modly

Archeologové objevili řadu svatyní nebo kultovních míst, které patřily lokálním božstvům, nebo kde byla uctívána božstva nižšího řádu. Většinou jde o vyvýšeniny nebo plošiny obehnané kruhovým příkopem se sloupem uprostřed, jindy ohraničené vodními prameny apod.

Během 9. a 10. století byla budována ve východní Evropě rozsáhlá obětiště, někdy se dokonce hovoří o hradištích-obětištích. Tato hradiště byla opevněna, uvnitř se nacházela udržovaná ohniště. Uprostřed se nalézaly vydlážděné plošiny a stopy po vražených kulech, nejspíše místa, kde stály modly. Rozsah těchto hradišť vypovídá především o rozvinuté organizaci politických kmenů a o nutnosti existence personálu. Tato hradiště jsou známa především ze Smolenska z 6. stol., vybudována nejspíš baltským obyvatelstvem. Od 8. do 9. stol. se objevují také v oblasti Zakarpatí, horního Podněpří, na středním Dněstru, na horním Prutu a na dnešním polsko-ukrajinském rozmezí.

Mezi zasvěcená místa nepatřila jen obětiště. K sakrálnímu prostoru slovanského archaického náboženství patřily také posvátné hory. Jedná se o symbol spojení nebe, země a podsvětí. Posvátných hor je na území slovanských národů celá řada. V Čechách je známe jako místa kultu v Českém středohoří; známý je případ Řípu. Chrámy pak nalézáme pouze v polabské oblasti. Byly dřevěné a kvalitně zdobené, vyděleny ze sídlišť. Šlo o centrum všeobecného dění, společných událostí. Obsluhovali je kněží, kteří tvořili specifickou

¹ VÁŇA, Zdeněk, *Svět dávných Slovanů*, Praha, 1983, s. 83.

společenskou vrstvu.² Slované také uctívali posvátné háje a stromy nebo vodní zdroje.

Stavebním materiálem model bylo dřevo, byly antropomorfní s řadou atributů, zdobené drahými kovy, stříbrem a zlatem. Modla hlavního boha byla umístěna většinou na návrší a stála uprostřed menších idolů, přijímala oběti a byla zdobená stříbrem a zlatem. „Začal Vladimír jediný panovat v Kyjevě a postavil modly na návrší mimo hrazený dvorec: Peruna ze dřeva se stříbrnou hlavou a zlatým vousem, Chrose, Dažboga, Striboga, Sěmargla a Mokoš. Obětovali jim, nazývali je bohy, přiváděli k nim své syny, obětovali je běsů, a svými oběti poskvrnili zemi.“³ Kamenné idoly vesměs neodpovídají popisům o nádherných slovanských bozích, což je dáno i materiálem.

Na Rusi není potvrzena mnohohlavost těchto model, na rozdíl od Polabí. Vícehlaví bohové jsou většinou doloženi i archeologicky. Z historických zpráv je nejznámější Svantovit se čtyřmi hlavami, Rugievit se sedmi obličejí, Triglav, Porevit s pěti hlavami apod. Hlavní bůh východních Slovanů Perun měl pouze jednu hlavu, Veles taktéž. Sochy a sošky jednohlavých božstev jsou nalézány porůznu.⁴

Ke slovanskému náboženství patřily nejen sochy a sošky bohů v lidské podobě, ale i zvířecí idoly nebo oběti zvířat. K náboženským představám polabských Slovanů patřil kůň, s jehož pomocí se věštilo. Ke kultovním účelům sloužila slepičí vejce nebo celé slepice, kohouti či kuřata. Vejce bylo symbolem života, kohout či slepice atribut smrti. Obojí se vkládalo v pohanské době do hrobů.

2.2.Perun

Perun stál v čele slovanského panteonu jako bůh hromovládce. Nejčastější zmínky o něm jsou z východoslovanské oblasti, především z ruských smluv s Byzancí. „Císař Lwón s Alexanderem uzavřeli s Olegem mír, zavázali se platit daň, vzájemně si přísahali: políbili kříž a Olega s jeho muži přivedli, aby přísahali podle ruského zákona: zaklínali se svými zbraněmi a Perunem, svým bohem, i Volosem, skotím bohem, a tak uzavřeli mír.“⁵ nebo „Kdo by z ruské strany zamýšlel narušit takovou lásku, pak na ty z nich, kteří přijali křest, ať padne pomsta všehomoucího Boha a jsou odsouzeni k záhubě pro tento věk; ti z nich, kteří nejsou pokřtěni, ať nemají pomoci ani u Boha, ani u Peruna, ať nejsou uchráněni

² TÉRA, Michal, *Perun, bůh hromovládce*, Červený Kostelec, 2009, s. 101.

³ TÉRA, Michal, *Výprávění o minulých letech aneb Nestorův letopis ruský*, Pavel Mervart, 2014, s. 94.

⁴ BERANOVÁ, Marie, *Slované*, Praha 1988, s. 237.

⁵ TÉRA, *Výprávění o minulých letech aneb Nestorův letopis ruský*, s. 63.

*svými štíty, ať jsou pobiti svými meči, střelami a jinými zbraněmi a ať jsou otroky v tomto věku i v budoucím.*⁶ či *„Nekřtění Rusové ať položí své štíty, své obnažené meče, kované pásy a další zbraně a ať přísahají na vše, co je zapsáno na této listině: nechť je každý, kdo by porušil svoji přísahu, zabit svou vlastní zbraní a ať je proklet Bohem i Perunem.*⁷

Perunovým atributem byla sekera, jeho stromem dub. Není vyloučeno, že mu byl zasvěcen i kosatec, u jižních Slovanů nazýván také perunika. Kromě blesku sesílal nejspíš i déšť a krupobití. Jeho funkce se rozšířila po osidlovacím procesu, kdy se z Peruna stal i dárce úrody. Jeho válečná funkce byla zvýrazněna především za dob expanze.⁸

V roce 980 bylo u polabských Slovanů vybudováno obětiště zasvěcené právě Perunovi, kde probíhaly i lidské oběti. Mezi zasvěcená místa ale nepatřila jen obětiště. Perunovi byly zasvěceny i dubové háje, jelikož dub byl jeho stromem. Tyto háje nalezneme především u Kyjeva a v Polabí.

Nejbližším příbuzným Peruna je baltský hromovládce Perkunas. Baltské pohanství ostatně přežívalo z těchto starobyklých náboženství nejdéle. V dobových písemnostech vystupuje Perunkas jako řádové božstvo, které má významné místo v kultu ale nikoliv primární, v balkánském folkloru je ale jeho role významnější a je spíše univerzálním božstvem. V bouři očišťuje zemi a navrácí jí plodnost, po obloze se pohybuje na ohnivém nebo kamenném voze, má podobu starce nebo muže středních let a v ruce třímá sekeru či kladivo.

Na konci osmdesátých let 10. století přijal kyjevský kníže Vladimír křest. Rozhodoval o tom, která víra bude pro lid nejlepší a vybral ortodoxní řeckou liturgii. Po návratu donutil lid k násilnému křestu a zničil tak Perunův kult. *„Když se vrátil, přikázal povalit modly, jedny rozsekat a jiné spálit. Také Peruna přikázal přivázat ke koňskému ocasu a vléci ho z hory Boričevem na Ručaj; postavil k němu dvanáct mužů, aby ho bili holemi. Nedělali to proto, že by dřevo něco cítilo, ale pro pohanu běsa, který touto podobou obelstil lidi, aby od lidí přijal křest.*⁹ Toto divadlo a důvod proč a jakým způsobem k němu došlo má hned několik interpretací. Mohlo jít o zinscenovaný soudní proces nad Perunem a jeho svržení do řeky pak představovalo následnou popravu, případně mohlo jít o pohřební obřad zlé síly, kdy idol prošel rituálem zabití, pohřebního průvodu a odeslání do říše mrtvých.

⁶ Tamtéž, s. 74.

⁷ Tamtéž, s. 78.

⁸ VÁŇA, Zdeněk, *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha, 1990, s. 73.

⁹ TĚRA, *Výprávění o minulých letech aneb Nestorův letopis ruský*, s. 117.

2.3. Veles, Volos

Veles je opět znám spíše z ruských pramenů. Šlo o hospodářského boha, v ruských textech známého jako boha skotu. „*Nezachováme-li něco z výše řečeného, já a ti, co jsou se mnou nebo pode mnou, ať jsme prokleti Bohem, v něhož věříme – Perunem a Volosem, skotím bohem. Ať zezlátneme jako toto zlato, ať jsme zabiti vlastní zbraní a ať zhyneme*“¹⁰ Jak z textu vyplývá, Veles ochraňoval skot, ale spadala pod něj také polní úroda a fungoval i jako ochránce vlastnictví a společenského řádu. Také není vyloučeno, že byl vládcem mrtvých.

Veles je znám i ze staročeského prostředí, kde figuroval ve funkci démona a chtonické bytosti. Bývá označován za patrona lovu, ale i garanta smluv, jejichž rušitele trestá žloutenkou. Mění podobu, rád se vtěluje do býka. Volos je znám z ruského folkloru, kde je skutečně ochráncem skotu.

Je něco jako lesní hospodář, patron lovu a pastvy, který se objevuje v podobě medvěda. Jeho atributem je zlato a býčí rohy.

Ztotožnění Velesa a Volose je problematizováno nedostatkem pramenů a také fenoménem sv. Blažeje, patrona a ochránce dobytka, jehož kult se rozšířil z Byzance po celé Evropě. Je zde tedy možnost, že se setkáváme pouze s křesťanským světcem, který byl přijat pohanským prostředím a zbožštěn.¹¹ Po přijetí křesťanství byl Volos degradován na čerta.¹²

2.4. Svarog a jeho syn Svarožič

Svarog je ztotožňován s Hefaistem, bohem ohně. Ustanovil zákon jednoženství a jednomužství, jehož narušitelé se měli bát uvržení do ohnivé pece. Svarog byl tedy zosobněním nebeského světla, jako nebeský kovář, tvůrce všech věcí i společenských zákonů. Tento slovanský Bůh Otec, patřil ke starší generaci a asi právě on byl bohem, který po stvoření světa ustoupil do pozadí.

O etymologii jeho jména nemůže být sporu. Základem je indoevropské *Svar*, které má význam oblohy, světla. Slovanské *svar*, *svariti* pak naznačuje spojitost s ohněm.¹³

Jeden z nejznámějších bohů byl syn Svaroga, Svarožič – bůh slunce a ohně, uctíván

¹⁰ Tamtéž, s. 90.

¹¹ TÉRA, *Perun, bůh hromovládce*, s. 98.

¹² VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 77.

¹³ Tamtéž, s. 68.

také v Rusku. Je ztotožňován s bohem Heliem. Jeho jméno předpokládá existenci Svaroga (stejně jako král a královic, tak Svarog a Svarožič). Jako nástupce Svaroga dohlíží, aby byl dodržován zákon jednomužství a jednoženství. Obě božstva tedy plnila jak své přírodní funkce, tak i úlohu sociální.

Byl znám i pod jinými jmény, například Dažbog, srovnáván právě s Heliem. Dažbog jako „car na zemi“ plní funkci d'ábla. V 11. století se toto jméno ztrácí a tentýž bůh je v Polabí nazýván Radegast nebo Radegist – jde patrně o přívlastek místa kultu.

Svarožič působil jako zprostředkovatel základních podmínek života na zemi (světla a tepla) a byl spojován se sluncem. Byl uctíván v ročních rytmech slunovratů a rovnodenností, významných především pro zemědělce.

3. SLOVANSKÝ PANTEON, BOHOVÉ JEDNOTLIVÝCH SLOVANŮ

V této kapitole se budu věnovat božstvům jednotlivých kmenů. Zaměřím se především na okruh ruský, polabsko-pobaltský a také se dotknu bohů ostatních Slovanů.

3.1. Hlavní bohové polabsko-pobaltských Slovanů

Nejvíce dokladů máme o bozích a svatyních u polabských Slovanů. Němečtí dobyvatelé si často vykládali boj proti pohanství jako záminku pro válečné cíle, a proto zanechali četné popisky pohanských bohů a svatyň.¹⁴

Jedním z nejznámějších bohů v tomto kraji byl Svarožič – Radegast, bůh slunce a ohně, uctíván také v Rusku. Na počátku 11. století došlo k proměně jména primárně solárního božstva Svarožiče. Původní jméno ustoupilo do pozadí a bylo nahrazeno lokální formou, ve které můžeme spatřovat sílící vliv města Radogost.

Význam jména Radogost lze vysvětlit jako označení toho, kdo je „rád přijímán jako host“ či toho, kdo „rád přijímá hosty“. Je ale také možné, že se takto neoznačoval bůh, ale šlo pouze o název města Ratarů.

V tomto městě se nacházel chrám postavený na zvířecích rozích, jehož vnější stěny zdobily vyřezávané obrazy bohů a bohyň. V chrámu byla jedna svatyně ze dřeva stojící na základu z rohů divokých zvířat. Uvnitř svatyně byly rozmístěny sochy bohů ve strašlivých helmách a pancířích a každý z nich měl vespod vyryto své jméno. Svarožič-Radogost byl první, jelikož byl uctíván všemi pohany. Na celý pantheon dohlíželi, kterým jediným bylo vyhrazeno privilegium během bohoslužeb sedět, zatímco ostatní věřící stáli. „*Chrám veliký je tam postaven d'áblům, jejichž kníže je Radegast. Jeho socha je vyzdobena zlatem, jeho lože nachem. Město samo má deset bran ze všech stran uzavřených hlubokým jezerem; dřevěný most skýtá přechod, který je dovolen jen obětujícím nebo žádajícím odpovědi.*“¹⁵

Věštilo se pomocí magických obřadů, při nichž hrál velkou roli posvátný kůň.¹⁶ Jeho kultovním zvířetem byl bílý kůň, kterého kněží využívali k věštění tím, že zarazili do země dvě kopí křížem a převáděli jej přes ně. Pokud je překročil pravou nohou, znamenalo to úspěch, pokud levou tak naopak neúspěch. Dalším posvátným zvířetem byl kanec, který se zjevoval v době nastávajících nepokojů. Dochovaly se i zprávy o lidských obětech

¹⁴ BERANOVÁ, s. 228.

¹⁵ Helmond z Bosau, *Kronika Slovanů*, překl. ZDICHYNEC, Jan, Praha: Agro, 2012, s. 15.

¹⁶ BERANOVÁ, s. 229.

sloužících k usmíření bohů. „[...] stařec, byv s ostatními křesťany jat v Magnopoli, to jest Mikilinburgu, byl zachován k triumfu. Ten tedy pro vyznávání Krista byl tlučen kyji, pak pro posměch veden po jednotlivých městech slovanských, a když nemohl býti odvrácen od jména Kristova, usekavše mu ruce a nohy, tělo jeho povrhli na náměstí. Hlava však byla uřata, kterouž nabodnuvše barbari na kopí, na znamení vítězství obětovali bohu svému Radigastovi.“¹⁷ či „Kněz také vyhlašuje podle pokynu věštec k počtě bohů a muži a ženy s dětmi se scházejí a přinášejí svým božstvům oběti z volů a ovcí, mnozí dokonce lidské oběti, křesťany, přičemž tvrdí, že jejich bohové mají v jejich krvi zalíbení. Když je oběť poražena, kněz okusí krve, aby účinněji přijímal věštby. Mnozí se totiž domnívají, že démoni se snadněji přivábí krví. Když jsou pak oběti podle zvyku dokončeny, lidé začnou hodovat a bavit se.“¹⁸

V roce 1068 padla Retra pod náporem křesťanské výpravy, během které byl chrám vyvrácen, kněží brutálně povražděni a modla Radogosta rozsekána biskupem Burchardem, který se do svého města v čele vojska vítězně vrátil na posvátném bílém koni.

Příklad Radegasta ukazuje, nakolik byl proces ustálení polabského polyteismu komplikovaný. Němečtí kronikáři se shodují v některých atributálních detailech Radegasta – jeho vyobrazení jako válečnického boha s příslušnými znaky, kdy je popisován v podobě muže, celého ze zlata. Na hlavě nesl korunu s ptákem s rozstřelenými perutěmi, na prsou černou „bůvolovou“ hlavu, na niž pokládal pravou ruku. V levici pak držel kopí mající zepředu sekeru a vzadu dva ostré zuby.¹⁹

Svarožiče-Radegasta později nahradil Svantovít, bůh Ránů. Neměl žádný ze znaků univerzálního boha. Byl božstvem antropomorfním, tzn. s příslušností všech lidských vlastností: velkou silou, moudrostí a pronikavostí. Nebyl u Ránů považován za jediného boha. Jeho kult dosáhl rozkvětu až v 1. polovině 12. století.

Jeho jméno lze chápat jako složeninu slov „svatý vítěz“. Nejedná se ale o převzetí jména sv. Víta, jak tvrdí někteří středověcí kronikáři a někteří badatelé. „Říká se, že tam založili svatyni ke cti svatého Víta mučedníka, k jehož uctívání byla tato země určena. Když se ale potom Ránové, kteří se nazývají také Rujanci, po změně poměrů odchýlili od světla pravdy, vznikl blud horší než ten předchozí: Ránové totiž začali uctívat svatého Víta, jehož

¹⁷ Helmond z Bosau, s. 45.

¹⁸ Helmond z Bosau, s. 105.

¹⁹ TICHÁ, Jana, *Historie a ikonografie slovanského božstva. Radegast na Radhošti*. Národopisná revue, 15, č. 1, 2005, s. 47.

*my vyznáváme jako služebníka Božího, jako samotného Boha. Zřídili mu obrovskou modlu a sloužili spíše stvořenému než stvořiteli. Tato pověra se pak u Ránů natolik rozmohla, že Svantovít, bůh rujanské země, získal první místo mezi všemi slovanskými bohy: byl nejslavnější ve vítězstvích a neúčinnější ve věštbách.*²⁰

Do jeho kompetence patřily veřejné záležitosti, které se týkaly života celého společenství. Pouze na něm záležel úspěch či nezdár konání ve válce i v míru. Slučoval funkce válečné i hospodářské, což dokládají jeho atributy: picí roh, velký meč, sedlo a udidlo. Ve věštbách hrál také velkou roli již zmíněný bílý kůň. Samotná věštba probíhala podobně jako u Radegasta, a to tak, že před svatyní byly rozloženy tři řady kopí, z nichž dvě byla ostřím v zemi a jedna na ně kladena napříč. Kněz vyvedl ze stáje osedlaného koně, který měl tyto řady překročit. Pokud je překročil nejprve pravou nohou, bylo to považováno za příznivé znamení vedení války, pokud naopak levou, bylo od záměru upuštěno.

Za část dochovaného mýtu můžeme považovat i vyprávění o jeho nočních výpravách, kdy poté býval bělouš zpocený a od bláta.

Svantovítův chrám reprezentovala dřevěná stavba zdobená uvnitř i vně četnými malbami a řezbami. Stál na planině uprostřed města, byl ohrazen a měl jen jeden vchod. Uvnitř chrámu stály jen sloupy, mezi nimiž byly látkové zástěny. Na nejposvátnějším místě chrámu, které bylo odděleno purpurovými závěsy, stála jeho socha se čtyřmi krky a čtyřmi hlavami, která převyšovala lidskou postavu a mohl k ní přistoupit jen nejvyšší kněz. Ten požíval obrovské úcty a je také možné, že se s knížetem účastnil i soudních jednání. „*Svého kněze ctí Slované stejně jako krále.*“²¹ V pravé ruce držel Svantovít picí roh naplněný vínem, z jehož množství kněz předpovídal hojnost úrody na další rok. Levou rukou se socha opírala v bok a její šat splýval až k holením. V její blízkosti se nacházely atributy boha: udidlo, sedlo a četné božské odznaky, především meč se skvostným tepáním pochvy a rukojeti a stříbrným zevnějškem.

I u Svantovíta se věštilo. Velký význam měl kult zemědělský. „*Jménem svatého Víta se jen honosí, dokonce mu zasvětili s nesmírnou okázalostí chrám a sochu, když zvláště jemu přisoudili první místo mezi božstvy. Tam si také chodí vyslechnout věštby lidé ze všech slovanských krajů a každým rokem se tu dávají obětní dary*“²²

Každý rok naplnil kněz roh čerstvým vínem a po roce se zkoumalo, kolik ho ubylo.

²⁰ Helmond z Bosau, s. 191.

²¹ Tamtéž, s. 37.

²² Tamtéž, s. 37.

Pokud bylo vína dost, znamenalo to úrodu a naopak. Podle toho se pak řídilo ukládání zásob apod. Úloha vína není úplně jistá, jelikož bylo dovozním artiklem. Lze předpokládat, že místo vína byl používán nápoj ze včelího medu či prosa a ječmene s chmelovou příměsí. Vylití nápoje mohlo znamenat cyklické obnovení řádu přírody.

Ke stejnému účelu byl používán i velký medový koláč, který kněz postavil mezi sebe a přihlížející a poté se tázal, zda jej za ním vidí. Pokud odpověděli kladně, vyslovil přání větší úrody, aby mohl být další rok koláč větší a on se za něj schoval.²³

Svantovítovi byla přinášena jednou ročně i lidská oběť z řad křesťanstva. „Mezi mnohotvárnými božstvy Slovanů zvláště vyniká Svantovít, bůh země Rujanců, protože se domnívají, že uděluje nejúčinnější věštby. Ostatní pokládají ve srovnání s ním jen za polobohy. Proto také měli ve zvyku mu každý rok jako výraz zvláštní úcty obětovat člověka, křesťana, kterého vybral los. Svantovítovi dokonce posílají ze všech slovanských území stanovené příspěvky na oběti. O svatyni pečují s podivuhodnou úctou, nedovolují tam totiž snadno složit přísahy, ani nestrpí, aby byl okrsek chrámu poskvrněn, i kdyby to mělo nastat za nepřátelského vpádu.“²⁴

Jeho kult byl zničen během léta roku 1168. Mezi 12–15. červnem došlo k pokoření Arkony, byl vyvrácen chrám a zničena Svantovítova socha. „Král nechal vynést onu prastarou modlu Svantovítovu, kterou uctíval všechen slovanský lid. Přikázal jí uvázat kolem krku provaz a vláčet ji středem vojska před očima Slovanů. Potom ji dal rozsekat na kusy a hodit do ohně. Zničil také chrám se všemi posvátnými předměty a vyloupil bohatý poklad. Přikázal, aby se vzdali svých bludů, v nichž se narodili, a přijali uctívání pravého Boha.“²⁵

Obyvatelé Rujany měli pověst nejzatvrzelejších pohanů a nejdéle se bránili přijetí křesťanství. „Po mnoho dní, po řadě let vynakládali učení mužové u tamních kmenů obrovské úsilí. Bludy byly totiž tak temné a jejich modloslužebnictví tak divoké a neoblomné, že nemohly být přemoženy hned, a už vůbec ne snadno.“²⁶

Dalším významným bohem těchto Slovanů byl Triglav. Jeho kult se ale nerozšířil dále než do Braniboru, ale nepřímo jej dokazuje i lidová tradice uváděná ještě v 19. století, podle které může být viděn při měsíčním svitu za svatojánské noci nádherný černý kuň, který však

²³ PITRO, Martin, VOKÁČ, Petr, *Bohové dávných Slovanů*, Praha: ISV, 2002, s. 125.

²⁴ Helmond z Bosau, s. 105.

²⁵ Tamtéž, s. 191.

²⁶ Tamtéž, s. 34.

zmizí, pokud se k němu někdo pokusí přiblížit.

Není jasné, zda šlo o původní jméno, nebo převzetí názvu jiného božstva se třemi hlavami. Význam jeho jména je zřejmý – bůh se třemi hlavami, ovšem ostatní už tak jasné není.

Je možné, že jde o vliv křesťanské svaté Trojice, ale ta byla takto zobrazována až ve 13. století.²⁷ Další teorie hovoří o pojmenování podle tří štětínských vrchů, kde stály jeho svatyně. S jeho jménem nelze spojovat solární kult, ale spíše jde o chtonickou postavu bytí v rámci jeho vlády nad podsvětím.

Měl tedy tři hlavy, které mohly symbolizovat nebe, peklo a zemi, oči a ústa měl zakrytá zlatým pásem, aby neviděl hříchy lidí.

Triglava můžeme považovat za válečné božstvo, vykonávající hospodářské a věštecké funkce. Jeho kultovním zvířetem byl černý kůň. K atributům jeho koně patřilo zlatem a stříbrem vykládané sedlo, které viselo uvnitř hlavního chrámu. Opět se věštilo tím, jak jeho kůň překračoval kopí.

Konec jeho kultu nastal v souvislosti s křesťanskou výpravou biskupa Oty z Bambergu. Sám biskup zničil jeho modlu a tři stříbrné hlavy poslal do Říma papeži Kalixtovi II. jako důkaz obrácení pohanů na víru. Posvátný dub nechal na žádost lidí být, ale posvátného koně dal prodat do cizí země. Zlatou modlu se však podařilo kněžím uchránit.

3.2.Ostatní bohové polabsko-pobaltských Slovanů

Kromě výše uvedených bohů se u těchto Slovanů objevují také další, jejichž jména nejsou dochována zcela přesně, většinou zkomoleně, a vzhled a jejich funkce zůstávají ve větší míře skryté. Šlo zejména o božstva uctívaná pouze v určité lokaci.

V jižní části ostrova Rujana stály tři svatyně zasvěcené bohům Rujevitovi, Porevitovi a Porenutiovovi.

Rujevitova (Ruigevit) socha z dubového dřeva byla poměrně vysoká a představovala postavu se sedmi tvářemi na jednom temeni, opásanou sedmi meči a s osmým, pevně sevřeným v pravici. Jeho jméno se tlumočí jako „pán Rujany“ a existuje domněnka, že je jeho kult starší než Svantovítův. Slučoval opět několik funkcí, primárně vojenskou, což dokládá velký počet zbraní, které měl k dispozici. Je možné, že zasahoval i do oblasti, která

²⁷PITRO, Martin, VOKÁČ, Petr, *Slunce zapadlo nad Arkonou. Severozápadní Slované a jejich náboženství*. Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. 12, č. 3-4, 2001, s. 66.

může být chápána jako uctívání plodnosti. Pod ústy jeho sochy se uhnízdlily vlaštovky, které byly považovány za „boží posly“ jara a také za jedno z možných zosobnění lidské duše.²⁸

Naopak Porevitova socha byla beze zbroje a měla pouze pět hlav. Etymologie jeho jména je velice nejasná a o jeho funkci se můžeme pouze domýšlet.

Porentiuse charakterizovaly čtyři hlavy s pátou na prsou, které se dotýkal levou rukou na čele a pravou na bradě. Na této verzi jeho jména se nejspíše podepsala latina, jeho původní název mohl znít Perunic. Některé domněnky také hovoří o vlivu Peruna, jenž byl uctíván všemi Slovany, ale pod různými jmény v rámci lokálního vymezení.

Pád těchto svatyní nastal v době dobytí a pádu svatyně zasvěcené Svantovítovi.

Dalším bohem byl Jarovit, který byl uctíván v pomořanském Wolgastu a v polabském Havelbergu. S největší pravděpodobností šlo o válečné božstvo, které bylo srovnáváno s Martem. Jeho válečnou funkci dokládá ohromný zlatý štít, který byl také jeho jediným atributem. U tohoto boha je etymologie jména jasná, šlo o sloučení slov *jar* „síla“ a *vit* „vítěz“. Mohl představovat lokální formu Svantovíta či mu mohl být podřízený.

K dalším dvěma tajemným božstvům patří Pizamar a Tiarnaglofi. O Pizamarovském kultu se bohužel nedochovaly žádné konkrétní informace. Trianaglofi byl zobrazován se stříbrným knírem a měl plnit úlohu nadpozemského vůdce, provázejícího slovanské oddíly při válečných výpravách. Jeho modlu se podařilo zničit až tři roky po dobytí Arkony. Jisté souvislosti ukazují i na jeho propojení s Triglavem či Černobohem.

Další je zmínka o zvyku Slovanů připíjet dobrému a zlému bohovi. V případě dobrého boha neznáme jméno, ale nejspíše šlo o Běloboha, zlý byl naopak Černoboh. *„Slované mají také zvláštní pověru: při hostinách a pitkách nechávají kolovat misku, nad níž pronášejí slova – a nemůžu říci, že slova posvěcení, nýbrž znesvěcení – ve jménu bohů dobrých i zlých, protože vyznávají, že všechen zdar a štěstí řídí dobrý bůh, zlý bůh pak všechno neštěstí. Proto také zlého boha svým jazykem nazývají „d’ábel“ či „Černoboh“, to jest černý bůh.“*²⁹ Nejedná se ale o konkrétní lokální božstvo, spíše o materializaci temné stránky lidského života. Ve slovanských představách nemusel znamenat definitivní zlo, ale jen negativní podíl osudu. Nabízí se také varianta křesťanského vlivu a jeho dualistických prvků souboje dobra a zla.

Pripegala je blíže neidentifikovatelné božstvo. Je srovnáván s Priaposem, antickým

²⁸ PITRO, VOKÁČ, *Bohové dávných Slovanů*, s. 132.

²⁹ Helmond z Bosau, s. 105.

bohem plodnosti, jehož sochy jsou zobrazovány se vztyčeným falusem jako symbolem plodivé síly, a Belfegorem, démonem černé magie, který je zobrazován s falem v ústech a jehož kult je spojen s krvavými oběťmi a nespoutanými sexuálními orgiemi.³⁰

Prove bděl nad dodržováním a exekutivou práva, z čehož je možné odvozovat i původ jeho jména „spravedlivý“. Neměl vlastní idol, ale byl mu zasvěcen háj posvátných dubů. „*Tam jsme mezi prastarými stromy uviděli posvátné duby, které byly zasvěceny bohu té země Prvovi.*“³¹

Severozápadní Slované dále uctívali Podoga, o kterém je známo jen jeho nevysvětlitelné jméno, které může znamenat, že byl bohem počasí. „*Slované mají rozličné způsoby modlářství, neboť se neshodnou ve stejném pověrečném obyčeji. Jedni totiž vystavují v chrámech sochy vybájených tvarů, jako je plošská modla, která se nazývá Podaga, jiní bozi přebývají v lesích nebo hájích, jako Prove, bůh Oldenburgu, a nejsou jasně zobrazováni. Mnohé bohy vyřezávají se dvěma nebo třemi nebo ještě více hlavami.*“³²

Podobné je to i s bohyní Živou, jediného pojmenovaného božstva ženského pohlaví u severozápadních Slovanů. Její jméno odpovídá hospodářskému kultu plodnosti a koresponduje s východoslovanskou Mokoší.

Pravděpodobně mohla existovat i další božstva severozápadních Slovanů, ale nedochovaly se o nich naprosto žádné informace. Středověcí kronikáři nemuseli zachytit všechny lokální kultury, nebo je mohli ignorovat v důsledku křesťanské víry.

3.3. Bohové východoslovanských Slovanů

Kromě božstev, která jsou doložena i jinými než ruskými prameny byla v Kyjevské Rusi uctívána i další božstva lokálního charakteru.

Etymologie jména prvního boha Striboga je velice nejasná. Je možné, že jde o slovanský název, či výpůjčku z iráčtiny nebo pozůstatek indoevropského dědictví. Hypotéza, která podporuje slovanský původ tohoto jména, vychází ze slova *styrieti* „strhnout, zledovět“, proto se lze domnívat, že je tento bůh spojován s bohem větru. Větry jako takové jsou připodobňovány k „vnukům“ Striboga – kdo tedy byly jeho děti a jakou funkci plnil on sám bohužel nelze z pramenů vyvodit. Je také možné, že jde o personifikaci fíčího větru.

³⁰ PITRO, VOKÁČ, *Bohové dávných Slovanů*, s. 141.

³¹ Helmond z Bosau, s. 149.

³² Tamtéž, s. 150.

Druhá teorie odkazuje na výraz *stribat'* „skákat“, avšak není příliš pravděpodobné, že by Stribog byl bůh Skokan. Další názor uvádí, že představoval správce nebo odnímatele dobra.

Pokud jde o neslovanský původ jeho jména, je zajímavý kmen *stri-*, který je známý i ze sanskrtských názvů bohů. Výraz *Stribaga*, tj. „bůh, jehož podstata je krása“ lze považovat za přídomek nejvyššího boha íránské mytologie, Ahury Mazdy. Za zmínku stojí i domněnka, která vychází z latinského *frigus*, znamenající „mráz, chlad“, podle níž by Stribog mohl představovat boha zimy.³³

I v případě boha Chrose se zachovaly pouze kusé informace. Někteří historici soudí, že jde o solární božstvo, případně božstvo, které mělo spojitost s měsícem. Občas je dokonce ztotožňován s Dažbogem, přičemž ve Vladimírově panteonu stojí ještě před ním.³⁴ Toto spojení dvou solárních božstev však lze chápat i v duálním poměru slunce – měsíc.

Etymologie jeho jména je také velice nejasná. Zastánci slovanského původu poukazují na praslovanský tvar *krs* „zubožený“, a to patrně v souvislosti s ubývajícím měsícem. Jiní ale vyzdvihují neslovanský základ a vycházejí z íránského *xor* ve významu zářícího slunce. To by poukazovalo na solární funkci tohoto boha. Tuto teorii by mohla podporovat i hypotéza, která tvrdí, že jde o boha jakéhosi cizího etnika, který ale žije na ruském území.

Kolem původu božstva Simargl se vyskytuje mnoho nejasností. Hlavní otázkou zůstává především, zda šlo o jednoho či dva bohy. Jde o nejzáhadnější staroruské božstvo, o němž se prameny zmiňují jen zřídka a zmatečně.

U etymologie jeho jména existuje celá řada teorií. Slovanské hypotézy považují za primární dva výrazy, a to *Sem* ve smyslu „rodina“, z čehož může vyplývat funkce ochránce rodu, a *Rdgl* „žito, obilí“, vystupující jako nadpřirozená bytost, která pečuje o vegetaci či kvašení, spojené s přípravou poživatin z obilí. Tato teorie tedy Simargla rozděluje na dvě božstva, jejichž poměr můžeme chápat jako blíženecký.

Jiná hypotéza jej naopak považuje za jednoho boha a upírá pozornost na íránskou oblast, kde se vyskytuje démon zvaný Snmruv v podobě okřídleného psa se dvěma pařáty. Jeho funkce spočívala v ochraně vegetace. Tuto hypotézu podporuje i nález ozdobných předmětů s identickým íránským vzorem. Tato teorie o jeho démonické podstatě však znamená, že představoval bytost nižšího řádu, a proto není zcela jasné, zda jej zařadit mezi

³³ PITRO, VOKÁČ, *Bohové dávných Slovanů*, s. 62.

³⁴ TÉRA, *Perun, bůh hromovládce*, s. 124.

ostatní božstva Kyjevské Rusi.

Perepluta lze ztotožnit se Simarglem, proto jej i jako bytost nižšího řádu můžeme zařadit k východoslovanským božstvům. Objasnění původu jeho jména je opět nejasné. Důraz je kladen na staroruské sloveso *putat'* „svazovat“ ve významu démona osudu, či *plut'* „téci“ s doplněním předpony *pere-* „přes“, z čehož by se dalo odvodit, že šlo o vodní bytost, jejíž náklonost si bylo třeba získat pro šťastné přeplutí vodního toku.³⁵

Mokoš je jediná ženská postava v panteonu Kyjevské Rusi. Úcta, kterou jí prokazovaly ženy i po staletí christianizace, dokazuje, že byla úzce spjata s ženským principem jako takovým. Objevuje se ještě v ruských kázáních proti křesťanství a v ruském folklóru až do konce 19. století. Z jiných oblastí o ní ale nejsou žádné zmínky.

Opět existují teorie o slovanském i neslovanském původu jejího jména. Na slovanský původ poukazuje kořen *mok-* ve spojení s ženským línem v rámci sexuální aktivity či sexuálních výstřelků. Tuto hypotézu podporuje i slovo *Malakija*, které označuje ochablost způsobenou pohlavními výstřednostmi či onanií. Při tomto způsobu uctívání by se její kult mohl zařadit na úroveň Afrodity.

Z téhož kořene lze vyvodit i souvislost s úrodnou zemí, která je důležitým faktorem pro obživu obyvatelstva. Mokoš tedy může personifikovat „matičku zemi“. Obřady, které měly zajistit dobrou plodnost půdy v sobě zahrnovaly celou řadu sexuálních aspektů, čímž se tyto dvě roviny přibližují.

Další názor staví na tvaru *kš, koš*, ve spojení s osudem. Teze, která vychází z výrazu *mot-koš* nachází zase kmen v ruském *motat'* „navíjet“, odkud by pramenila její funkce bohyně tkaní. Severoruský folklor připomíná jakousi Mokouši. Podle představ měla velkou hlavu a dlouhé ruce. V noci obcházela stavení, dohlížela na přadleny a předla na volně přístupných koudelích. Krom toho pečovala o ovce, které stříhala. Na důkaz přízně se kladly na noc vedle nůžek i kousky ovčí vlny.

Pro neslovanskou alternativu hovoří staroindický výraz *makhá* „šlechtný, bohatý“, který označuje bohyni tvořící pár s hlavním bohem, což by naznačovalo starobylost jejího kultu a indoevropské kořeny.

O Trojanovi se zachovalo velmi málo průkazných zpráv, které nedávají možnost sestavit jeho podobu ani funkci. Lze předpokládat, že představoval římského císaře Traiana, který si v letech 101–106 podmanil Dácii, a jeho kult Slované absorbovali. Slované ale do

³⁵ PITRO, VOKÁČ, *Bohové dávných Slovanů*, s. 71.

této oblasti začali expandovat až o 400 let později. Je tedy záhadou, proč uctívali právě tohoto imperátora. Mohlo ale jít i o automatické převzetí kultu či rychlou modifikaci pro vlastní účely. Existuje i zmínka o Perunovi a Chorsovi, která jim přisuzuje lidský původ stejně jako je tomu u Trojana.

Jeho stopy v ruském prostředí jsou velmi nezřetelné, a proto se nabízí otázka, zda jej do tohoto okruhu bohů vůbec zařadit. Existuje i teorie vycházející z jiného předpokladu a nalézající základ v kořenu *troj-*, které by naznačovalo trojhlavé božstvo, jehož analogii můžeme nalézt u polabského Triglava. Mezi nimi ale neexistuje přímá souvislost. V balkánském folklóru představuje trojhlavou démonickou bytost, požírající jednou hlavou lidi, druhou dobytek a třetí ryby.

3.4. Bohové ostatních Slovanů

Většinu západních Slovanů je společný nedostatek informací o konkrétních božstvech. Můžeme se tedy opřít jen o neúplná vyjádření nebo zprávy z pozdější doby, které by přiblížily podobu jednotlivých kultů v tomto teritoriu. Ty ale postrádají jistou autentičnost.

U Lužických Srbů je nejstarší zmínkou o pohanství „Zutibure“, posvátný háj, jako středisko kultu. Není ale známo, kde se tento háj nacházel a ani kdo v něm byl uctíván.³⁶ S konkrétními názvy božstev se zde setkáváme až v 15. století, přičemž jde o uměle vytvořené bohy a jejich kulty.

Ani nejstarší prameny z Česka nepodávají konkrétní informace o pohanském kultu.³⁷ Například kronikář Kosmas dává domácím božstvům antická jména, i když v jeho době nebylo pohanství ještě zcela mrtvé. „*A navedla hloupý nerozumný lid, aby se klaněl Oreadám, Dryádám a Amadryádám a ctil je. Zavedla též celou pověrečnou nauku a učila modloslužebným řádům; a tak dosud mnozí vesničané jsou jako pohané: jeden ctí prameny aneb ohně, jiný se klaní hájům, stromům nebo kamenům, jiný oběti vzdává vrchům nebo pahorkům, jiný se modlí k hluchým a němým bůžkům, jež sám si udělal, a prosí je, aby ochraňovali jeho dům i jeho samého.*“³⁸ či „*Chcete-li, dí, dosíci slávy vítězství, musíte napřed vyplniti rozkazy bohů. Obětujte tedy svým bohům osla, aby se jejich ochrana u vás octla. Tuto oběť káže učiniti nejvyšší bůh Jupiter i Mars sám a jeho sestra Bellona, též*

³⁶ VÁŇA, *Svět Slovanských bohů a démonů*, s. 99.

³⁷ Nejnověji se otázce věnoval Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7.-10.století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003.

³⁸ *Kosmova kronika česká*, překl. HRDINA, Karel, BLÁHOVÁ, Marie, Paseka, Litomyšl, 2005, s. 25.

Cereřin zeť. “³⁹ Z jeho kroniky také máme informace o konci pohanství v Čechách: „[...] *tak hned při počátku svého knížectví, roznicen jsa velikou horlivostí pro křesťanské náboženství, vyhnal ze své země všechny čaroděje, hadače a věštce, rovněž dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které na mnohých místech prostý lid ctíl. Též pověrečné zvyky, jež vesničané, ještě napolo pohané, zachovávali v úterý nebo ve středu o letnicích tím, že přinášeli dary, u studánek zabíjeli oběti a zlým duchům obětovali, dále pohřby, jež se děly v lesích a na polích, a hry, jež podle pohanského obřadu konali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně i bezbožné kratochvíle, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volající prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích, tyto ohavnosti a jiné bezbožné výmysly vyplenil ten dobrý kníže, aby se již budoucně nedály v lidu božím.*“⁴⁰

Je velmi pravděpodobné, že se české obyvatelstvo vyznačovalo určitou mírou vědomostí o některých bozích slovanského panteonu, i když konkrétní doklady postrádáme. Většinou jde pouze o náznaky v kronikách, jako například v Kristiánově legendě: „*Ale Slované čeští, usazení pod samým Arturem a oddaní uctívání model, žili jako kuň neovládaný uzdou [...].*“⁴¹ či „*A když byli takto konečně vysvobozeni z rozličných ran moravských, stavěli si v čelo po svrchu řečeném knížeti vladaře neboli vévody z jeho potomstva, sloužíce modlám a bůžkům a bujně slavíce oběti podle pohanských obyčejů, až nakonec vláda nad tou zemí připadla jednomu z rodu těchto knížat, jménem Bořivoj.*“⁴² a také „*Kdežto pak přemnoží jiní, poněvadž nebyly tehdy ještě z kořene vyplety pověřčivé obřady pohanské, horlivě přinášeli modlám hanebné žertvy a pokrmy a nápoji z nich se poskvrňovali.*“⁴³ nebo „*Měl také manželku Ludmilu, dceru knížete Slavibora, z kraje slovanského, [.....] . A jako se mu tato rovnala v bludu pohanském, obětujíc modlám, tak také napodobujíc ho v náboženství křesťanském, [...].*“⁴⁴

Název konkrétního božstva se objevuje až ve 14. Století v díle kronikáře Neplacha, a to Zelu. Toto jméno je etymologicky zcela nevysvětlitelné a potvrzení existence jeho kultu je absolutně nemožný úkol. Další informace pocházejí z kroniky Václava Hájka z Libočan, nicméně jde spíše o doklad míry jeho představitosti.

Absence konkrétních informací ale nelze brát jako průkaznou stopu. Mohlo jít

³⁹ Tamtéž, s. 35.

⁴⁰ Tamtéž, s. 143.

⁴¹ Kristiánova legenda, překl. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, Praha: Vyšehrad, 1978, s. 17.

⁴² Tamtéž, s. 19.

⁴³ Tamtéž, s. 59.

⁴⁴ Tamtéž, s. 25.

o neznalost předešlých časů či o záměrnou ignoraci a nezájem komentovat pohanské náboženství. Na tomto území lze alespoň potvrdit uctívání bájných bytostí nižšího řádu.

Podobné jako v Čechách je to i v Polsku. Vzácnou výjimku představují pomořanská města Wolin a Štětín, kde dle autentických zpráv uctívali boha Triglava. V kronice Thietmara je zmíněna hora Šleza-Sobótka jako posvátné středisko kmene Slezanů.⁴⁵ Na vrcholu této hory se zachovaly kamenné kruhové konstrukce datované až do halštatského období, které představují ohraničení svatého místa, kde se provozovaly náboženské obřady spojené nejspíše s úctou ke Slunci, což dokládají vyryté znaky šikmého kříže, které jsou považovány za symbol kultu slunce.

Stopy po domácích božstvech se rozplynuly. Nepřímo můžeme, stejně jako v Čechách, předpokládat kult Perunův a Svarogův, na které poukazují místní názvy či osobní jména. Důkazy o přežívání pohanských zvyků v křesťanské éře dokládají i prameny z církevního prostředí.

Přibližně od dvacátých let 6. století začali Slované proudit na Balkánský poloostrov patřící pod správu Byzantské říše. Dle dochovaných údajů šlo o dvě velké skupiny, které představovali Antové a Skalvini. Tato expanze zachvátila celý Balkán. V porovnání s východním či severozápadním náboženským okruhem nelze doložit existenci typického božstva. Vztahuje se k nim zpráva Prokopiova o nejmenovaném bohu hromovládci, z čehož vyplývá, že i jim byli známí bohové, uctívání všemi Slovany. Za jeden z hlavních faktorů neexistence představ lokálního božstva lze považovat i intenzivní vliv křesťanství.

V jihoslovanském folklóru se objevuje jakási bytost Perperuna, pomocnice Peruna, která může být analogicky spjata s „ohnivou Marií“, uváděnou v souvislosti s hromovládným Iljou. Za dlouhotrvajícího sucha se prováděl obřad, v jehož rámci byla vybrána svobodná dívka, která zakrývala svou nahotu jen květy a listy. Za doprovodu svých družek poté předváděla rituální tanec, při kterém navštěvovala dům od domu. Hospodyně ji pro přivolání deště ještě polévala vodou, aby byla zajištěna potřebná vláha.⁴⁶

O kultu Svaroga či Dažboga se dozvídáme pouze zprostředkovaně. I zde se zachovala vybájená jména, která však s realitou sledovaného teritoria nemají nic společného.

⁴⁵ PITRO, VOKÁČ, *Bohové dávných Slovanů*, s. 161.

⁴⁶ Tamtéž, 175.

4. DUCHOVÉ A DÉMONI SLOVANŮ

Nejširší oblastí slovanského náboženství tvoří démonolatrie. Člověk na nejnižším stupni kultury nabyt vědomí o rozdílu mezi tělem a duší a věřil, že po smrti člověk žije dál a bere na sebe různé podoby. Ctění předků se pokládá za první stupeň náboženského kultu.

Nejstarší svědectví o slovanské démonolatrii podává Procopias v 6. století. Slované podle něho uctívali vedle hromovládného boha i řeky a nymfy. V nepřeborném množství těchto démonických bytostí se objevují skupiny spojené s funkcemi a prostředím.

4.1. Ochránci domovů

Víra v domové bůžky je dosvědčena starými zprávami. Mnohdy šlo o duše předků či různé skřítky, šotky apod. Názvy těchto bytostí mají spoustu variant, ale většinou jejich funkce bývá stejná.

Děduška domovoj je znám převážně na Rusi. Jeho podoba se popisuje různými způsoby, obvykle šlo o starce s šedou kudrnatou hlavou, jiskrnými očima a po těle byl pokryt hustou měkkou srstí. Také byl popisován jako člověk středního vzrůstu, silný, sehnutý, ramenatý. Mohl se ukazovat i v podobě člověka, který byl znám rodině, především v podobě hospodáře. Objevoval se i ve zvířecí podobě, kdy se barva jeho srsti shodovala s barvou vlasů hospodáře. Podobal se mu i povahou. Měl-li něco hospodář rád, měl v tom oblibu i Domovoj.

Každý dům měl svého Domového, žil většinou sám, občas i se ženou a dětmi. K rodině byl velmi přátelský. Ochraňoval rodinu před neštěstím a rozmnožoval jejich blahobyt. Domové jednotlivých rodin mezi sebou bojovali a hájili prospěch svého domu. Pokud se mu ale nedostávalo patřičné úcty, škodil.

Přízeň Domového si domácí udržovali tak, že mu předkládaly zbytky od večeře. Pokud byl Domový rozhněvaný, usmiřovali si ho rozmanitými obřady, například o půlnoci zařízli kohouta a jeho krví vymývali všechny kouty.⁴⁷

V Bojkové v Haliči byl nazýván Did'ko. Představovali si ho jako malého svižného sedláčka v červené rohaté čepici, červeném kabátci a spodkách. Hospodáři, který si ho najmul, přinášel užitek. Po smrti hospodáře pak sloužil zpočátku beze smlouvy jeho dědici. Neuznal-li ho, způsobil v domě nesnesitelný povyk. Did'kové na svobodě pak slavili velmi hlučně dny svateb a porodů.

⁴⁷ MÁCHAL, Jan, Bájelství slovanské, Praha-Votobia, 1907, s. 50.

Jeho ženským protějškem byla zlá Kikimora. Ta ráda škodila mužům a zvířatům.⁴⁸

S pojmenováním domácího ducha souvisí významem i český Šotek. Vyhlížel jako malý klouček s duší nekřtěnátko, na rukou měl pazourek a ukrýval se v mouce a hrachu. Ochraňoval stáda od nemocí, přinášel obilí a peníze. Rád prováděl různé neplechy, ale nesmělo se mu ublížit, jinak se mstil.

Jiné jméno pro tohoto domového ducha je Skřítek. Ten se objevoval v postavě malého hošíka, který se zdržoval za pecí nebo ve chlévě a účastnil se rodinných radostí i žalů. Rád vykonával i domácí práce. Aby si lidé udrželi jeho přízeň, museli na něj pamatovat ve čtvrtek a na Štědrý den při večeři, jinak se bouřil a trápil domácí.

Zvláštní druh těchto bytostí pak představují ty, které se zjevují ve zvířecí podobě. Takovým příkladem je český had hospodářiček. Vyprávělo se o něm, že nosil potravu a peníze a povídal o škodě, která se děla hospodáři. Ukrýval se především pod pecí nebo pod prahem. Jeho život byl spjat s životem hospodáře. Smrt jednoho tedy znamenala smrt druhého.

4.2. Démoni osudu

Slované byli přesvědčeni, že za jejich osudem stojí nadpřirozené bytosti, které lze obětmi obměkčit a tím svůj osud změnit.

V rusko-slověnských pramenech jsou vedle ostatních bohů připomínáni Rod a Rožanice. Těm Slované přinášeli za oběti med, chléb a sýr. Podle názoru starých Slovanů závisel osud především na Rodu, tj. na předcích, a Rožanicích, čili matce.

Rod je záhadnou bytostí, která souvisela s aktem zrození člověka. Byl předmětem mnoha spekulací, jelikož jej někteří historici kladli na úroveň ostatních bohů. Šlo ale pouze o nižší bytost, která byla spojena s lidskou plodností. Rod házel na zem hroudy z hlíny, ze kterých se rodily děti.

Rožanice se vždy uvádějí v množném čísle. Asistovaly při porodech a měly velký vliv na osudu novorozeněte.⁴⁹ Byly to matky rodu, které byly po smrti zbožštěny. Nit', kterou předou od narození novorozeněte, je prostým výrazem představy o spojitosti osudu s rodem.

V Čechách byly nazývány jako Sudice či Sudičky. Obyčejně si je lidé představovali jako sličné panny nebo přívětivé babičky. Češi také věřili, že Sudičky pošlou na šestinedělku hluboký spánek, vezmou nemluvně a položí jej na stůl, přičemž určovaly jeho

⁴⁸ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 131

⁴⁹ NIEDERLE, Lubor, *Rukověť slovanských starožitností*, Praha, 1953, s. 291.

osud. Obyčejně se zjevovaly tři, z nichž třetí byla nejstarší a nejmocnější. Výroky se křížovaly, ale co vykřikla poslední, to se splnilo. Věřilo se, že si je lze naklonit dary či oběťmi.

Další takovou bytostí byla Dolja. U Rusů znamenala zosobněný osud, který dostává člověk hned po narození. Byla buď dobrá či zlá. Dobrá se o svého svěřence starala dnem i nocí, zatímco ta zlá jen spala nebo se strojila a veselila a v ničem nepomáhala. Věřilo se, že bez Dolje je vlastní namáhání zcela marné.

Sréca se podobala Dolji, ale k pojetí nevyhnutelnosti a nezaměnitelnosti se připojil i motiv náhody. Podle představ byla překrásnou dívkou, která předla zlatou nit'. Tomu, ke komu byla přidělena, poskytovala veškeré blaho, opatrovala jeho pole a pásala jeho stádo.

4.3. Duchové lesní a polní

U Rusů se lesní duch nazýval Lešij. Ukazoval se v lidské i zvířecí podobě. V té lidské vyhlížel jako stařec s dlouhými bílými vlasy a vousy. Měl zelené oči, které svítily jako jiskry, tělo měl pokryté srstí. V ruce míval knut nebo palici. Žil v hlubokých lesích a na polích. Jeho hlavním úkolem bylo střežit les. Kdykoli kráčel lesem, doprovázel ho šumot lesa a stromy se chvěly. Měl rád v lese ticho, jehož porušení trestal. Chránil lesní zvěř, především medvěda. Povahu měl škádlivou až vysměvačnou. Do svých houštin rád lákal dívky a děti, které se odtud vracely zneuctěné a o pobytu u něj raději nemluvily.

Bělorusové zase vyprávěli o Bělunovi. Byl popisován jako stařec s dlouhou bílou bradou v bílém oděvu. Pomáhal pracovat při žních žencům a uděloval jim bohaté dary.

Lesní panny a ženy byly líčeny jako krásné dívky oděné v bílém či zeleném rouchu se zlatými či zelenými vlasy a věncem z lesních květin. Zjevovaly se především z večera a bavily se tancem a zpěvem. Kdo se nechal přilákat tímto zpěvem, toho utancovaly a ulechtaly k smrti. V místech, kde se zjevovaly, bývaly divotvorné studánky, jejichž voda léčila.

Divé ženy byly popisovány jako nehezké ženštiny s velikou hranatou hlavou, silnými dlouhými vlasy, které měly rudou či černou barvu, chlupatým tělem a dlouhými prsy. Domácnost měly zařízenou stejně jako lidé. Milovaly hudbu a tanec. S lidmi byly v přátelském kontaktu. Kde na ně pamatovali nějakým pokrmem, tam ošetřovaly dům. Člověku byly nebezpečné jen v případě, že jej napadly samotného v lese.

Řidčeji se mluvilo o divých mužích. Ti žili v lese a byli pokryti mechem či srstí. Chytali mladé dívky, aby si je mohli vzít za ženy. Pokud dívka utekla, roztrhal divý muž

jejich dítě.

Starí Češi znali Ježe neboli Jezinky. Věřili, že žily v jeskyních, kam lákaly lidi, uspávaly je a vylupovaly jim oči.

Polednice či Poludnica měla podobu vzdušné bílé paní či naopak škaredé stařeny. Na Moravě si ji představovali jako ženu oděnou do bílého roucha, která měla kopyta, škaredý obličej, šikmé oči a rozčuchané vlasy. U Rusů měla naopak vzhled vysoké hezké dívky. Chránila posvátnost polední hodiny. V tuto hodinu chodila po polích a lesích a také vyhledávala lidské příbytky. Koho v poledne zastihla pracovat na poli, toho potrestala.

Její mužskou variantou byl Poledníček, který byl popisován jak bílá postava chlapce. Protipólem byla Půlnočnice, jejíž zjevení oznamovalo smrt v rodině. Klekánice poté představovala spíše prostředek k výchově a strašení dětí.⁵⁰

4.4. Vodní duchové

Největšího rozšíření dosáhl právě kult vodních bytostí. Jde o bytosti, které přežívaly v pramenech, studánkách, řekách nebo jiných vodních tocích. Měly většinou ženskou podobu, ale objevovaly se i v mužské.

Prvním takovým vodním duchem byl Vodník. U Rusů byl zobrazován jako lysý stařec s odulým břichem a opuchlým límcem. Na hlavě měl vysokou čepici ze sítí a kolem těla pás z vodní trávy. Žil v hlubinách řek a potoků, zvláště pak v blízkosti mlýnů. Sedával na mlýnském kole a rozčesával si hřebenem dlouhé zelené vlasy, ve vodě měl ohromnou moc, na suchu ale byl slabý. Pokud byl rozhněvaný, zaváděl plavce na nebezpečná místa a převracel jim loďky.

Byl ženatý a hlavou rodiny. Měl prý 111 dcer, které mučily lidi, zvláště utopené mládence. Když se rozvodnila řeka či jezero, říkalo se, že se vodník žení. Při svatbě se totiž rád opíjel a rozvlňoval jezera. Když měla jeho žena родit, opatroval jí ve vsi porodní bábu a kmotry. Rád chodil na trhy. Pokud nakupoval draze, znamenalo to, že bude neúroda, pokud levně, znamenalo to naopak úrodu.

Po zimním spánku byl zlostný a hladový, proto mu lidé obětovali koně obmazaného medem a s hřívou ozdobenou barevnými pentlemi. Rybáři mu zase lili do vody máslo, mlynáři zabíjeli černou svini. Aby jim Vodjanik nerozryl hráz a aby byla pevná, zakopávali do ní koňskou hlavu.

⁵⁰ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 126.

Na Slovensku jej nazývali Muk či Podvodnji a zjevoval se jako hezký chasník či jako muž s dlouhými kníry nebo veliký děd. Byl zelený po pás, a to i s vousy a vlasy. Od pasu dolů byl rybou a celý byl pokryt srstí. Snažil se vtáhnout do vody nepozorné děti, mladé panny uchvacoval a bral si je za ženy.

V Čechách a na Moravě byl znám jako Hastrman či Vodní muž. Podle představ to byl malý mužíček se zelenými vlasy a jestřábím nosem. Oblékal se do žlutých kalhot a červeného fraku, kde mu ze šosů kapala voda. Lákal k sobě lidi tím, že na břehu rozprostřel barevné pentličky a zrcátka. Kdo se jich dotknul, ten upadl v jeho moc. Na suchu byl bezmocný, ve vodě mu ale nikdo neunikl. S rybáři vycházel dobře, chodil jim na svatby a býval za kmotra jejich dětem.

V Lužicích byl nazýván Nykus. Žil poblíž mlýnu, ale mlynáře všemožně škádlil. Kde sídlil, tam se každý rok někdo utopil. Byl velmi mstivý, trestal každého, kdo mu ukřivdil. Měl ženu a děti, o které se staral. Lovil ryby, pěstoval pšenici, pekl chléb, vařil pivo a chodil na trhy, kde prodával a nakupoval. Prodával-li draze, bylo draho a naopak. Ženu si vybíral z vesnických dívek. Ta pak tloukla máslo, sedávala na břehu a česala si krásné černé vlasy nebo rozprostírala prádlo.

U Poláků byl znám jako Topielec. Byl malého vzrůstu, avšak velice silný.

K vodníkům se pak družily vodní panny, jindy také nazývány bílé paní. Vycházely večer ze svých sídel do vsí. Pokud ji někdo chytil, pomáhala v domácnosti a byla velmi pilná. Nesměla se však obdarovat novým šatem, jinak zmizela. Poláci věřili, že vodní panny byly bíle oděny a byly opásané zeleným páskem.

4.5.Ostatní duchové elementů

Ze zemských duchů byli uctíváni především horští duchové. V Čechách se dělníci například báli skalního ducha. Krkonoše byly zase útočištěm horského ducha Krakonoše, který trestal zlé a odměňoval dobré.

Hmotnými pozůstatky kultu kamenů jsou obětní kameny, jež mají podobu misek, lidských končetin a zvířecích stop.

Úcta k démonům větru sahá až do nejstarších dob. Rusové si vítr představovali jako starce. Podle Bulharů pak měl podobu bílého koně. Slovinci si vyprávěli o mužích v dlouhých pláštích. Sídlem větrů byl konec světa u moře nebo lesní chaloupka. Tito démoni nebyli zlí, pouze divocí. Bratry větru pak byli vichr a mráz. Negativním aspektem vzdušných bytostí byla Baba Jaga, což byla zosobněná bouře v podobě zlé stařenky.

Zvláštní úctě se těšil oheň v příbytku. Oheň v krbu hrál velice důležitou roli především při svatbách. Významnou úlohu ale hrál i při magii, věštění a obětování. Sloužil také k pyromancii a věštění z ohně. Původně šlo o bytost, která vystupovala aktivně a bezprostředně. Slované jej ctili jako syna Svaroga.⁵¹ Původně měl tedy božskou podobu, která byla časem nahrazena démonickými bytostmi a dráčky. Určité jeho vlastnosti sdílel i dým. Ten sloužil hlavně při očištném vykuřování.

4.6. Představy o smrti a duchové zemřelých

K počtě zemřelého se konala pohřební slavnost, jinak také zvaná tryzna. Ta hlavně záležela na bojových hrách, po kterých následovaly pohřební hody. Na Rusi se konaly dvojitá slavnosti, a to rodinné a obecné. Rodinné se slavily pouze v kruhu rodinném, a to v průběhu prvního roku úmrtí člena rodiny. Obecné slavnosti se nazývaly Dziady a slavily se čtyřikrát v roce.

Představy o podobě duše jsou velmi rozdílné a naznačují vědomí o složitosti lidské bytosti. Duše neboli dech vyjadřovala životní sílu, která vyprchávala z člověka po smrti, nikoli bytost samu. Bytost jako taková se zjevovala jako stínová postava, která mluvila a pohybovala se, dokonce i po sobě zanechávala stopy rukou a nohou. Dokonce mohla mít i pohlavní styk. Slované věřili, že duše po smrti vychází z těla hlavně v ptačí podobě. Pokud se zjevila jako holubice, šlo o obraz dobré duše, havran pak znamenal duši zlou. V podobě ptáka sestupuje i do ženského lůna při narození dítěte. Tyto duše se také často zjevovaly jako světýlka. Slované také spatřovali v zemřelých své ochránce a strážné.

Za života, podle představ Slovanů, sídlila duše v hrudi, ale mohla se projevit i v jiných částech těla. Po smrti opouštěla příbytek především oknem. Duše po zemřelém zůstávala různě dlouho dobu v blízkosti těla na hřbitově, ale i v domě, kde pro něj hořela svíce či krb, stlala se mu postel a zanechávala se mu voda k pití či koupeli. Dokonce se účastnila i rodinných událostí, například svateb. To vše nasvědčuje představám o duševním těle.

Duše opouštěla tělo nejen ve smrti, ale i za života, a to především ve spánku. Projevem tohoto mimotělního zážitku bývaly především živé sny. Duše, která se po této pouti vrátila do těla, věděla vše o onom světě, ale nesměla nic říct, jinak by člověk zemřel.

Smrt sama byla u Slovanů zobrazována jako bíle oděná žena s kosou, srpem či pouhou ratolestí, jejíž samotný dotyk uspával na věky. V Čechách ji nazývali Smrtnice.

⁵¹ NIEDERLE, s. 291.

V jejím podzemním příbytku hořely svíce, které určovaly délku života jednotlivých lidí. Představa kostlivce s kosou tak pochází nejspíše až z pozdějších dob.

Mezi duchy, ve kterých lze spatřit zemřelé, patří v první řadě Navky a Rusalky. Podle Malorusů byly Mavky utopené nekřtěné děti, které se houpaly za měsíčního svitu na větvích stromů, napodobovaly pláč nemluvňat nebo se smály. Žily v lesích a na stepi. V létě pluly v noci na řekách a jezerech.

Huculové v Haliči věřili, že tyto bytosti jsou lidem příznivé. Byly to dívky zteplého vzrůstu, okrouhlých tváří s dlouhými vlasy. Staraly se o polní úrodu a zdar stáda.

Navkám se podobaly Rusalky. Šlo opět o duše zemřelých dětí beze křtu, které byly utopené či udušené nebo také o dívky, které zemřely sebevraždou či byly zakleté a zemřely před svojí svatbou.

Své jméno získaly podle *rusaljí*, což byly slavnosti dušiček. Kdo totiž v tento den nepamatoval na mrtvé, toho trestaly. Část jídel jim byla zanechávána na mohylách jako oběť.

Večer o letnicích běhávaly po polích či lukách. Žily ve vodě. Sedávaly v hlubinách řek a potoků a zamotávaly rybářům sítě. Za jasných letních nocí vycházely na povrch. Rády seděly na mlýnském kole, stříkaly na sebe vodu a pak se s křikem vrhaly do hloubky. Milovaly zpěv a hudbu. Jejich hlavní činnost se rozvíjela po svatodušních svátcích, kdy se rozzlobené Rusalky mstily zvláště na skotu. Rusalky žily od jarního roztání sněhu až do svatodušního pondělí v řekách, na zimu pak mizely a objevovaly se opět až na jaře.

Kult Vil a Samovil vykvetl především u Jihoslovanů. Podle lidových názorů šlo o duše zemřelých lidí. Na Slovensku se pak rozšířilo podání, že Vily jsou duše zemřelých nevěst po zasnoubení. Na souvislost Vil a zemřelých lidí také odkazuje pověra, že je bylo možno vidět tancovat s plápolajícím ohněm za svitu měsíce u hrobu zabitých lidí.

Slovinci věřili, že Vily jsou laskavé a dobrotivé. Oznamovaly jim například dobu k orbě a sadbě, vytrhávaly plevel a opatrovaly obilí. Také se vyprávělo o sňatcích Vil s muži. Byly to pečlivé manželky a vzorné hospodyně, muž jim ale nesměl nikdy připomenout jejich původ, jinak zmizely. Podle Slovanských představ to byly krásné, věčně mladé ženy bílých lící, které žily v oblacích, v lesnatých pohořích a ve vodě.

Slované také věřili, že se může duše zemřelého stát upírem. Stávali se jimi ti, kteří byli za živa čaroději, sebevrahy či zlými lidmi. Jejich tělo se v hrobě zachovalo živé a netlelo. Upíři sáli krev zvířatům i lidem, převážně pak svým příbuzným. Mohli mít dokonce i

pohlavní styk se svojí žijící manželkou. Pokud otěhotněla, jejich dítě se narodilo bez kostí.

Vampyrismus jako takový má dlouhé dějiny a celé věky zatěžoval životní pohodu nejen Slovanů. V hrobech se vampyrismus projevoval například obrácením těla tváří k zemi, oddělením hlavy od těla a jejím položením k nohám nebo mezi ně případně vetnutím osikového kolíku do srdce či hřebu do hlavy. Také je doloženo například železem v ústech koster či železné jehly v okolí srdce.⁵²

Duše některých lidí opouštěly jejich tělo v noci. Na tom se zakládá víra v můru. Můrou tedy byla živá osoba, ze které v noci vycházela duše. Její tělo vypadalo jako mrtvé. Stával se jí člověk při narození, hlavně sedmá dcera, nebyl-li v rodině syn. Na lidi pouštěla libý spánek, a když usnuli, představovala jim strašlivé sny, dusila je, sála jejich krev a ženám mléko. Byla ztotožňována s upírem. Obranou proti můrám byly nejrůznější magické praktiky, například nakreslení muří nohy na dveře či zkřížené sekery na prahu.

Také vlkodlaci byli spřízněni s upíry. Víra v ně sahá už do 5. století před naším letopočtem. Byla tak silná, že slovanský výraz převzali i jejich sousedé.

Vlkodlakem začíná skupina, která stojí na hranici mezi lidským světem a přírodními démony. V určité době se lidská duše mohla proměnit ve vlka. Vlkodlakem se stal člověk, který přišel nohama napřed či se zuby. Mohl se proměnit i v koně, krávu, psa atd. Ve vlkodlacích byla spatřována příčina zatmění slunce a měsíce.

⁵² EISNER, Jan, *Rukověť slovanské archeologie*, Praha, 1966, s. 459.

5. OBŘADY A SLAVNOSTI

K pohanskému náboženství neodmyslitelně patří i různé obřady a slavnosti. O obřadech, které se konaly na počest slovanských božstev a démonů, víme opět nejvíce především z polabského území. Polabští Slované uctívali svá božstva v chrámech či posvátných hájích, Rusové chrámy nestavěli, ale jejich modly stály venku na návrších.

5.1. Obřady a oběti

Posvátné obřady se týkaly především úspěchu vojenského tažení či dobré úrody. Vrcholem každého takového obřadu byla oběť, jejíž funkcí bylo získat si přízeň bohů. Touto obětí bylo nějaké zvíře, či alespoň maso z něj. Ve většině případů šlo o skot či ovci.

Oběti byly zabíjeny tak, že je pověsili na oprátku a škrtili tak dlouho, dokud nevydechly naposledy. Podle některých pramenů šlo ale o velmi krvavé oběti, jelikož slovanští bohové měli rádi krev. Dokonce sami kněží museli po vykonání oběti ochutnat její krev, aby byli způsobilější k přijímání odpovědi bohů. Krev, která tekla po oltáři, byla jakýmsi prostředkem pro dosažení transu. Pach krve totiž dokázal přilákat různé bytosti a duše zemřelých a činil je pro tento okamžik viditelné. Proto se s těmito obřady setkáváme napříč všemi kontinenty.

Obětována mohla být také drobnější zvířata, hlavně kohouti a slepice. Tato oběť byla dávána do hrobů zemřelým. Mezi nekrvavé oběti patřilo obilí, sýr, med, ale také různé nápoje jako mléko nebo alkohol. Například Svantovítovi bylo do rohu naléváno víno a podle jeho úbytku se pak věštila úroda.

Mezi nejhorší oběti patřily ty lidské. Nepřátelé byli u Slovanů obětováni až do 12. století, kdy bylo pohanské náboženství zničeno. Doklady o těchto obětech jsou například z kultu Svantovíta, kdy byl každým rokem vylosován a obětován křesťan. Právě zajaté křesťany potkával tento osud nejčastěji. Tyto lidské oběti byly přibíjeny na kříž, či z nich byly vytrhávány vnitřnosti nebo usekávány údy, jako například biskupovi z Marienbundu, jehož useknutá hlava byla obětována Radegastovi v Retře. Obětování křesťana pohanskému bohu bylo bráno jako vítězství nad křesťanskou ideologií.

Lidské oběti jsou doloženy i ve slovanském folklóru. Některé pověsti či písně tvrdí, že do základů tvrzí, kostelů či mostů byli zazdíváni neženatí jinoši či neprovdané dívky, dokonce i nemluvňata. Tyto oběti ale měly jinou funkci, než oběti oltářní. Věřilo se, že duše

obětovaného bude dotyčnou stavbu chránit.⁵³

Ne všechny oběti ale patřily bohům. Některé byly určeny pro přírodní duchy a duše zemřelých. Představy o smyslu a účincích obětí vyplývaly z morální zásady, že dar je třeba dárci oplatit. K typickým obětinám pro duchy patřila opět zvířata, u kterých ale nesměly být polámané kosti. Vedle nich byly obětovány plody, med, tvaroh, peníze a například látky. Nejčastěji se obětovalo duchům elementů, sudičkám a duchům zemřelých. Typicky byly obětovány takzvané prvotiny, což byly první plody či první narozené domácí zvíře. Oběť mohla být i takzvaná figurální. Ta měla dvojí smysl. Buď byla místo zvířete obětována právě jeho figurka, například z těsta, nebo byla touto figurkou vyjádřena prosba obětujících, například dítě.

Hlavními příležitostmi k obětem byly důležité hospodářské práce, například sadba, či rodinné události, především úmrtí či svatba. Také šlo o církevní svátky, které ale byly slaveny pohanským způsobem. Tyto obřady byly většinou zakončeny hostinou, na níž se podíleli všichni účastníci kultu.

5.2.Slavnosti

Vedle obřadů se konaly také velké slavnosti, jejichž datum se vázalo k důležitým obdobím v roce, například zimnímu a letnímu slunovratu. Šlo především o slavnosti hospodářského charakteru, kdy v jejich popředí stály obřady agrární magie, které měly za úkol ovlivnit přírodní zákony ve prospěch obyvatel. Určujícím činitelem těchto obřadů byl pohyb slunce. Tyto slavnosti byly sice po zničení pohanství ztotožňovány s církevními svátky, jako byly například Vánoce, Velikonoce, ale ponechaly si současně svoji pohanskou podobu, pro kterou byly zpočátku zakazovány.

Mezi slavnosti zimního slunovratu patřil například *kračun*. Původ tohoto slova pochází nejspíše z indoevropského základu jako obecně slavený svátek zimního slunovratu, který byl v různých modifikacích zachován až do novodobého folklóru. Jde tedy o svátek nejkratšího dne. Kračun nebyl žádnou bytostí, byl pouze modifikován do říkadel a písní. V Podkarpatské Rusi byl kračunem nazýván obřadní chléb, který byl pečen na Štědrý den a jedl se až na Nový rok.

Dalším svátkem zimního slunovratu byl *ovseň* nebo též *useň*. Jde o typický příklad agrární magie, kdy obsypávání lidí ovsem mělo zajistit bohatou úrodu v příštím roce. Obraz

⁵³ VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 203.

personifikovaného ovseně, který přijíždí na sivé svini, souvisí se starým zvykem vepřových hodů. Představa o vánočním zlatém prasátku, které symbolizuje rodící slunce, pochází právě z tohoto svátku.

Původ slova koleda pochází z latinského *calendae* nebo řeckého *kalandai*. Toto slovo označuje první den v měsíci a zvláště pak počátek nového roku. Koleda byla církví zakázána, teprve v pozdější době ji proměnila v křesťanskou koledu a chození tří králů. Podstatou svátku bylo obcházení s figurou děťátka, které symbolizovalo nové slunce jako počátek nového ročního cyklu. Chodilo se po vsi s písněmi a prosbou podarování. Štědrost zde byla zárukou bohatého příštího roku. Na Rusi koledu představovaly dvě bílé zahalené dívky, kdy jedna byla bohatou a druhá chudou koledou. Hospodář si jednu z nich musel vybrat a podle toho poznal, jaký rok ho čeká.

Ke zvláštním vánočním zvykům patřilo pálení kmene známé u Srbů jako *badajnak*. O tomto zvyku existují doklady pouze od Jihoslovanů. Jeho smysl není zcela jasný. Nejspíše souvisel s kultem ohně, který byl velice důležitý zvláště v hluboké zimě, či o symbol slunečního světla a tepla. Podle některých historiků šlo o pálení draka jako obrazu škodlivých sil starého roku a zajištění plodnosti v dalším roce.

K zimním slavnostem také patřily maškarní průvody. Šlo však patrně o určité vnější vlivy, neboť přestrojování se a nošení masek bylo známo na všech kontinentech, a proto nechybělo ani u Slovanů. Nosily se především masky různých zvířat, či se muži převlékali za ženy a naopak. Původním smyslem přestrojování bylo zastrašení zlých duchů a démonů a odvrácení jejich zlé moci. Hry s maskami byly velice oblíbené a za křesťanské doby pronikaly i do kostelů. Zimní maškarády se nikdy nepodařilo úplně vymýtit.

Hlavním motivem jarních slavností bylo vynášení smrti, tzv. Morany či Mařeny. V Čechách byly o páté postní neděli vynášeny figury v podobě smrti k řece, kde je lidé potápěli a vysmívali se tak smrti, která jim již nemohla ublížit. Podle K. J. Erbena představoval smrt došek, kterého dívky oblékly do ženských šatů a odnesly jej za obřadních písní z vesnice, kde jej opět odstrojily a hodily jej do vody. Poté všichni účastníci průvodu uháněli do vesnice, jelikož věřili, že ten, kdo doběhne poslední, do roka zemře. Tento obřad provázal opět motiv věštby.

Zvyk se dodržoval v různých krajových variantách i na Moravě a ve Slezsku, kde proti Mařeně dívek chlapani oblékali Mařocha. Lužičtí Srbové zase vynášeli Laetare, kterou oblékali do košile posledního člověka, který ve vsi zemřel, a zdobili jej závojem poslední

nevěsty. Poté figuru nesla nejsilnější dívka a ostatní po ní házeli klacky a kameny. Nakonec byla hozena do vody.

Původně šlo o představu démona zimy, který přinášel smrt, a proto byl zneškodňován tímto magickým obřadem. Ten symbolizoval vítězství nad smrtí a ukončení jejího krutého působení v zimním období. Proto k němu logicky patřil i další zvyk, a to nošení máji. Šlo o stuhami, vyfouklými vejci a papírovými ozdobami bohatě zdobený stromek, který symbolizoval jaro. Byl nošen po vesnici za zpěvů, které vítaly jaro a oslavovaly jeho dary.

V Bulharsku se konaly hry se silným erotickým podtextem, takzvané *kukerské hry*. Při těchto hrách mužská postava se zvířecí maskou a dřevěným falem předstírala svatbu se ženou. Ta poté předstírala těhotenství a porod. Spolu s tím se pak prováděla rituální orba a setí. Šlo nejspíše o magický obřad, který měl zajistit bohatou úrodu.

Přechod k letnímu období byl ve znamení, tzv. *Rusalných svátků*. Tyto svátky byly spojeny s vegetačními slavnostmi a vzpomínkou na mrtvé. Nešlo o typicky slovanský svátek, nýbrž o obecně rozšířený svátek po celé Evropě. Symbolizoval konec jednoho ročního období a začátek nového.

Ve slovanských zemích měla tato slavnost své krajové zvláštnosti. Například v Čechách a na Slovensku k nim patřilo hraní si na krále a královnu. O Svatodušním pondělí si chlapečci mezi sebou vybrali krále, kterého ozdobili korunou a kvítím a oblékli ho do jedlové kůry a ozbrojili dřevěným mečem. Poté s ním procházeli vesnicí s prosbami o dary. Nakonec jej u rybníka „stínali“, tedy sráželi mu korunu do vody. Podobně si dívky zvolily královnu, kterou oblékly a ozdobily květinovým věnce a stuhami. Poté obcházely vesnici s písněmi a prosbami o dary.

Středem *rusalji* východních Slovanů byla přímo rusalka, slaměná figura oblečená do ženských šatů, kterou se zpěvy a tanci vynášeli do polí, kde o ni sváděli bitvu. Nakonec ji roztrhali a slámu rozházeli po poli.

Nejvýznamnější místo zaujímaly svátky letního slunovratu. Jejich posláním bylo magickým způsobem zajistit zdárný průběh léta s dostatkem vláhy, tepla a plodivé síly.

Kupalo byl svátek obřadních koupelí. Při tomto svátku se pletly věnce, kterými se zdobila mládež, zapalovaly se ohně, které se přeskakovaly a tancovalo se kolem nich. Šlo také o noční koupání a nezávazné hry.

K obřadům letního slunovratu také patřilo, stejně jako u jarních slavností, oblékání a pochovávání symbolické figury, tzv. Kupaljo. Často ji představoval živý člověk

a spojovalo se s ní věštění. Ruské Kupaljo předváděla dívka, která se zavázanýma očima rozdávala připravené věnce děvčatům, která kolem ní tancovala. Čerstvý věnec znamenal šťastné manželství, uvadlý naopak nešťastné. Po rozdání věnců se dívky rozběhly a ta, kterou Kupaljo chytila, ztratila naději na brzké vdavky.

Zvláštní obdobou těchto zvyků byl východoslovanský Jarilo. Šlo o vysloveně mužskou figuru se zdůrazněnými pohlavními znaky. Tuto figuru pohřbívali koncem června do hrobu za nářku žen a pohřebních písní. Cílem tohoto obřadu bylo přenést magické síly plodnosti do země a zajistit tak její úrodnost. Jarila mohl také předvádět chlapec, který kráčel ulicemi v čele velkého zástupu, který se nakonec rozdělil, a tyto dvě strany pak bojovaly mezi sebou. Charakteristickým znakem pro tyto slavnosti byla pohlavní promiskuita. Poslední výroční slavností byly dožínky. Ty oslavovaly sklizeň polních plodin.

5.3.Slavnosti soukromé

Kromě veřejně prospěšných obřadů a slavností provázely určité rituály i důležité mezníky v životě jednotlivců. Šlo především o zvyky spojené s narozením dítěte, sňatkem a smrtí. Například se nesměly dítěti do jednoho roka stříhat vlasy a nehty, nesmělo se vážit ani překračovat.

První stříhání vlasů, tzv. postřižiny bylo důležitou rodinnou událostí, a to především u chlapců. Šlo původně o pohanský zvyk, který již ve 4. století převzalo křesťanství. Vlasy byly považovány za viditelné nositele životní síly a jejich první ustřižení znamenalo oběť božstvu a mělo zajistit zdravý růst dítěte.

Zvlášť důležitým mezníkem v životě člověka byl sňatek. Před přijetím křesťanství docházelo ke sňatku dvojitým způsobem. Buď byla dívka odkoupena od otce, nebo unesena. Důležitým aktem pak bylo spojení rukou či vložení nevěstiny ruky do té ženichovo. Rozšířeným zvykem bylo také zahalování nevěsty do závoje po dobu svatby, patrně na znamení toho, že se odděluje od dosavadních svazků.

Magický význam mělo také obcházení nevěsty kolem stolu či krbu a její klanění se či líbání rohů stolu. Při tom rozdávala dárky, které byly určeny duchům domu, do kterého vstupovala. Přenášení nevěsty přes práh souviselo s úctou k pénátům, kteří sídlili právě v prahu. K obětinám patřilo například stínání černého kohouta nebo slepice a především velký svatební koláč.

Další obřady měly za cíl zajistit plodnost nevěsty. Ta byla posazována na kůži zvířete, která byla obrácena srstí vzhůru, či spolu se ženichem na ni bylo házeno zrní či ořechy. Také

si se ženichem vyměnili prstýnky nebo jí na klín bylo posazováno dítě. Po rozpletení a ustřižení vlasů byla nevěsta začepena rouškou nebo čepcem na znamení, že je již vdanou.

Průvodním znakem svatebních obřadů byly silně erotické prvky v písních, které vyústovaly v pohlavní promiskuitu. Podle starého indoevropského zvyku patřila nevěsta celé svatební družině, která byla zastoupena družbou s právem první noci. V některých krajích spal družba s nevěstou pouze symbolicky, zatímco v jiných krajích se musela nevěsta z této povinnosti vykoupit tancem s družbou a všemi přítomnými muži. Z původních orgií pak zbylo jen snímání věnečku družičkám.

Typickým zvykem u pohřbů bylo nevynášet mrtvého ven dveřmi či vraty, ale oknem či otvorem ve stěně. Smyslem toho zvyku bylo zmást duši zemřelého, aby se nevrátila zpět a neškodila pozůstalým například jako upír. Obecně rozšířeným prvkem pohřebního rituálu byly chvalozpěvy spojené s drásáním tváří, trhání si vlasů apod. Šlo o oběť duši zemřelého právě v podobě krve a vlasů.

Zvláštností pohřebního rituálu u starých Slovanů bylo pohřbívání vdov nebo souložnic spolu s mrtvým vládcem rodu nebo zámožným mužem. Šlo o dobrovolnou smrt milované ženy, ale její rozhodnutí bylo většinou ovlivněno tím, že se to od ní očekávalo. Tuto sebevraždu ženy prováděly většinou oběšením či se nechaly za živa upálit. Také mohly být po omámení a souložích s přítomnými probodnuty. To se týkalo především otrokyň.⁵⁴ Po upuštění od spalování byly ženy pohřbívány za živa se svým mužem do hrobky. Tento zvyk nejspíše souvisel s představou, že záhrobní život je jakýmsi pokračováním života pozemního, a to se všemi fyzickými potřebami včetně tělesné lásky. Týkal se ale především vládnoucích vrstev.

K pohřebním obřadům také patřily symbolické hry doprovázené takzvanou tryznou. Tyto hry se neobešly bez veselí. K tryzně patřila tzv. bdyň, nejspíše divadlo, a bitva konaná na počest padlých hrdinů, tedy fingoovaný zápas mužů, doprovázený křikem. Účelem tohoto zápasu bylo nepochybně zahnání zlých duchů a démonů. Stejný význam mělo i přestrojování a maskování.

Kromě individuálních pohřebních obřadů byli mrtví uctíváni i v určité dny v roce. Vesměs měly tyto obřady stejný průběh jako pohřeb, oběť jídla a pití duším a pak hostina na jejich počest. Konaly se přímo na hrobech při zapálených svících, což byl pozůstatek pálení ohňů. Ty plnily očištnou funkci a zároveň byly jakousi pietní vzpomínkou na pohřby žehem.

⁵⁴ Tamtéž, s. 225.

6. ZÁVĚR

Vývoj slovanských náboženských představ úzce souvisel s procesem jejich etnogeneze. Ta se odráží v jednotlivých vrstvách jejich panteonu a kultu, které se postupně ukládaly na indoevropský základ. Docházelo k tomu vlastním vývojem a vlivem kultur, které se podílely na formování slovanského etnika.

Celkem byly vytvořeny tři vrstvy představ. Nejstarší vrstva představuje baltoslovanské jádro, v němž se zachovala indoevropská tradice. Tato vrstva představuje prvotní polaritu, kterou můžeme najít i ve staroindickém Rgvédu. Baltské a slovanské kmeny také zachovaly nejdéle z indoevropských kmenů žárové pohřby.

Druhou vrstvu tvořila íránská složka v obecné náboženské terminologii, a to včetně pojmu boha, v náznacích dualismu i v postavách některých bohů. Tato vrstva nemohla být pouze důsledkem vnějších vlivů, ale naopak pevným soužitím a přímým podílením se na slovanské etnogenezi. Právě z íránského prostředí získalo slovanské náboženství významný vývojový impulz.

Nejslabší vrstva svědčí o slovansko-germánských kontaktech. Šlo především o atributy hlavních božstev. Lokálně se vyvinula ještě vrstva čtvrtá v oblasti polabsko-pobaltských Slovanů. Jejich formy bohů nemají v jiných slovanských krajích obdoby, s výjimkou Svarožiče, který je pozůstatkem společného slovanského náboženství. Pouze v této oblasti se vyvinula významná kněžská kasta. Náboženství polabsko-pobaltských Slovanů je ukázkou toho, čeho mohlo slovanské pohanství dosáhnout, pokud by ostatní slovanské kmeny nepřijaly křesťanství v 9.–10. století.

Pro správné rozlišení funkcí slovanských božstev máme jen nepřímé náznaky. Jedinou výjimkou jsou dobové záznamy o polabsko-pobaltských božstvech, které ukazují na tendence spojování hospodářské, náboženské a válečné funkce. U východoslovanských bohů lze také pozorovat významový posun. Například Perun, který byl původně přírodním božstvem hromu, se v době expanze stal bohem válečným.

U Slovanů se projevíly pouze dva aspekty přírodních božstev, válečný s elementem suverenity a hospodářský s elementem magie. Tyto aspekty odpovídají vládnoucí vrstvě obyvatelstva a hospodářsky produktivní většině. Kněžská vrstva vznikla pouze u polabsko-pobaltských Slovanů a jinde chybí. Nositeli tohoto kultu byli kmenoví vůdci či čarodějové, kteří hráli určitou společenskou roli převážně na východě. Kategorie nižších božstev a démonů pak trvá až do novodobého folklóru.

7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Publikované prameny:

Kosmova kronika česká, překl. HRDINA, Karel, BLÁHOVÁ, Marie, Litomyšl, 2005.

Kristiánova legenda, překl. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav, Praha: Vyšehrad, 1978.

Vyprávění o minulých letech aneb Nestorův letopis ruský, překl. TĚRA, Michal, Praha: Pavel Mervart, 2014.

Helmond z Bosau, *Kronika Slovanů*, překl. ZDICHYNEC, Jan, Praha, 2012.

Literatura:

BERANOVÁ, Marie, *Slované*, Praha 1988.

EISNER, Jan, *Rukověť slovanské archeologie*, Praha 1966.

MÁCHAL, Jan, *Bájesloví slovanské*, Praha, 1907.

NIEDERLE, Lubor, *Život starých Slovanů II, 1, Víra a náboženství*, Praha 1916.

PITRO, Martin, VOKÁČ, Petr, *Bohové dávných Slovanů*, Praha, 2002.

PITRO, Martin, VOKÁČ, Petr, *Slunce zapadlo nad Arkonou. Severozápadní Slované a jejich náboženství*, Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. 12, č. 3-4, 2001, s. 63-69.

TĚRA, Michal, *Perun – bůh hromovládce: sonda do slovanského archaického náboženství*, Červený Kostelec 2009.

TICHÁ, Jana, *Historie a ikonografie slovanského božstva. Radegast na Radhošti*, Národopisná revue. 15, č. 1, 2005, s. 44-52.

TŘEŠTÍK, Dušan, *Mýty kmene Čechů (7.-10.století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003.

VÁŇA, Zdeněk, *Svět dávných Slovanů*, Praha 1983.

VÁŇA, Zdeněk, *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha 1990.

8. RESUMÉ

The aim of this work consists on insight into medieval history of Slavs. I chose this topic because I was interested in ancient civilizations, and especially about their religious beliefs. Due to my study Czech history, I therefore chose the religion of ancient Slavs.

The work is divided into four chapters, further disaggregated into subsections. The first chapter is devoted to the main gods of Slavic pantheon. The second chapter deals with the gods who are no longer common to all Slavs. Therefore, it is divided into smaller subsections, for each heading of Slavic paganism. The third chapter is focused on the worship of spirits and demons, and also on ideas about the afterlife. The last chapter presents the rites and ceremonies that were part of pagan life and in some cases are preserved to this day.